

KRIJGEN DE BRABANTSE BEEKDALEN VOLDOENDE AANDACHT VAN PROVINCIE EN GEMEENTEN?

De beken van Brabant

Jan van der Straaten

Het ene natuurgebied is het andere niet. Als je bijvoorbeeld bij opkomend tij op het Willemsduin op Schiermonnikoog zit, dan kost het geen moeite je voor te stellen dat de Waddenzee met zijn eilanden één groot natuurgebied is.

Dit soort gebieden ligt er trouwens nog redelijk gaaf bij. Geldt dat nu voor alle natuurgebieden in ons land? Ik denk het niet.

Sommige natuurgebieden zien er heel anders uit. Je moet je best doen om vast te stellen waaruit de natuurwaarden van zo'n gebied bestaan.

De beken in Brabant behoren zeker tot deze laatste categorie. Dat wordt vooral veroorzaakt doordat de samenhang tussen de beken en het omliggende land moeilijk waar te nemen is. Honderd jaar geleden was dat totaal anders. De ecologische samenhang tussen de beek en het omliggende land was toen voor iedere gemiddelde vogelaar duidelijk. Er zijn weinig gebieden in Nederland, die zo rigoureus aan de eisen van de tijd zijn aangepast, als de bekengebieden van de hogere zandgronden.

Het Riels Laag in het beekdal van de Oude Leij tussen Riel en Goirle. Het gebied wordt door het Brabants Landschap met de er naastgelegen Rechte Heide beheerd. Bolder- en voedselgebied voor de Korhaan. Voedselgebied voor Wulp, Ransuil, Boomvalk en Grutto. Broedgebied voor onder andere Roodborsttapuit.

Foto: Janny Friese.

Ontstaansgeschiedenis

In zo'n geval is het nodig eerst vast te stellen, hoe dat bekenlandschap in elkaar steekt. Tijdens de laatste ijstijd was het klimaat in Nederland zeer koud. Er kwam veel water van de ijskap, dat zijn weg in een toendra-achtig landschap naar de Noordzee zocht, waarvan de kust veel verder naar het westen lag. Toen het ijs langzaam begon te smelten, steeg de zeespiegel en de invloed van de grote smeltwaterstromen werd steeds minder. De invloed van de grote rivieren nam relatief steeds meer toe.

Langzamerhand werd de invloed van het water, dat van de hogere zandgronden in Brabant naar het noorden stroomde, belangrijker. Zo werden de beekdalen gevormd die wij nu kennen. Zij hebben nog steeds de zelfde stroomrichting die ze toen kregen.

In dit gebied waren zandachtige en grindachtige gronden afgezet. Door de wind die hoofdzakelijk uit het westen waaide, werden de fijnste deeltjes vanaf de hogere delen tussen de beken het beekdal ingeblazen. Deze fijnere deeltjes waren het vruchtbaarst. Zodoende kwamen de vruchtbaarste gronden aan de westkant van de beekdalen te liggen; daar werden ze immers door de wind afgezet. De minst vruchtbare gronddeeltjes bleven op de hogere delen tussen de beken achter.

De ontginning en het grondgebruik

De eerste mensen die zich op de hogere

zandgronden vestigden, troffen moerassige beekdalen aan, die vooral in de middenloop breed waren, en waarin elzen, wilgen en essen het meest voorkwamen. Op de hogere delen stond een droger bostype met berken en eiken. De waterafvoer op die hogere delen was vaak slecht, vooral in kromachtige laagtes. Daar werd veen gevormd, zoals in De Peel op de grens van Limburg en Noord-Brabant. Maar ook in de bredere beekdalen kwam op veel plaatsen veen voor.

Doordat de fijnere gronddeeltjes de beekdalen waren ingeblazen, werden de beekdalen daar versmald en er ontstond een slechte waterafvoer voor het bovenstrooms gelegen gebied. Langs de beken kwamen hierdoor moerassen tot ontwikkeling. De eerste ontginningen vonden op de flanken van de beekdalen plaats. De grond was daar vruchtbaar en stromend water was volop aanwezig. Men kapte en brandde het aanwezige bos weg; op de vrijgekomen plaats werden akkertjes aangelegd. Het omliggende bos werd gebruikt voor het vee. Het liep daar rond en zocht zijn kostje bij elkaar. Daardoor werden de bossen steeds opener en na verloop van tijd lagen er rondom de Brabantse dorpjes enkele akkers met daaromheen de heidevelden, die het resultaat waren van al het grazen van de schapen in de oorspronkelijk aanwezige bossen. De mest van de schapen, die in potstallen werd verzameld, werd gebruikt voor de bemesting van de akkers. Het gevolg daarvan

Het beekdal van het Merkske ten zuiden van Baarle-Nassau; de beek vormt hier de grens met België, waardoor kanalisatie tot op heden strandde. Broedgebied van onder andere Wielewaal, Grasmus, Wulp, Nachtegaal, Kleine Karekiet en Boomvalk. Foeragegebied van Regenwulp.

De laatste jaren zijn hier veel houtwallen gekapt, loopjes uitgediept, weilanden ontwaterd, bossen gekapt en maïsakkers midden in het beekdal aangelegd. Ook hier is de op handen zijnde ruilverkaveling het grote probleem.

Foto: Janny Friese.

was dat de heidevelden steeds voedsel armer en de akkers steeds voedselrijker werden. Hoe meer akkers men ten behoeve van de voedselwinning ontgon, hoe meer heidevelden men voor de mest nodig had. Dit proces leidde er toe, dat Noord-Brabant in de vorige eeuw zeer weinig bossen bezat. De bomen die er waren, groeiden in de beekdalen. Dichtbij de dorpen had men het beekdal ontgonnen tot grasland, waarop wat vee werd geweid. Verder van het dorp lagen de hooilanden en de beekmoerassen. De kavels in de beekdalen waren smal; ze stonden langgerekt haaks op de beek. Op de perceelscheidingen groeiden elzen en wilgen. Dit hout werd door de boeren als geriefhout gebruikt. Waar veen aanwezig was, werd 'klot' gestoken, dat als turf werd verbrand.

Deze situatie is vanaf de Middeleeuwen tot aan het einde van de negentiende eeuw in grote lijnen onveranderd gebleven. Aan deze ontwikkeling heeft het Brabantse bekenlandschap zijn huidige natuurlijke rijkdommen te danken. Het is echter nog maar een schamel restant van wat het in de negentiende eeuw was. Hoewel wij daarover geen nauwkeurige gegevens hebben, kan men zich wel een beeld van die situatie vormen. In de beekmoerassen leefden toen Roerdompen, Blauwborsten, Waterrallen, Sprinkhaanrietzangers en Nachtegalen. In de vochtige hooilanden waren Grutto's, Kwartelkoningen, Wintertalingen, Watersnippen, Paapjes en Roodborsttapuiten geen zeldzaamheden. Stootvogels, klauwier en uilen vonden er

ideale voedselomstandigheden. Bovendien werden de beekdalen ook gebruikt door vogels uit de dichtbij liggende heidevelden zoals Wulp en Korhoen. 'Gewone' soorten als Grasmus, Kleine Karekiet, Rietzanger, Geelgors en Rietgors moesten in die tijd ontelbaar, in en langs de beekdalen, zijn geweest.

De moderne tijd

Van al deze rijkdommen zijn alleen wat restanten over (zie bijvoorbeeld de bijlage bij Van der Straaten & Von Meijenfeldt 1983). De oorzaken van deze afbraak zijn eenvoudig aan te wijzen. De eerste grote verandering was de ontwikkeling van kunstmest, waardoor schapen als mestleverancier niet meer nodig waren. Daardoor waren er ook geen heidevelden meer nodig. Ontginning van die heidevelden was het gevolg. Ze werden deels omgezet in dennenbossen; de relatief vruchtbare delen werden weiland en akkers. Enkele grotere complexen zoals Kampina, Strabrechtse Heide, Rechte Heide en Oirschotse Heide ontkwamen aan deze ontginningsgolf. Maar ook de beekdalen werden aangepast aan de eisen des tijds. Het overgrote deel van de beken werd gereguleerd, zoals dat heet. In plaats van een kronkelende beek, die zijn beemden in het voorjaar overstroomde, kwam er een soort wetering met stuwen. Bovendien werd het gehele beekdal steeds dieper ontwaterd, zodat de beekmoerassen verdroogden. De graslanden konden steeds intensiever worden bewerkt; de bio-industrie maakte in Noord-Brabant een zeer sterke ont-

Rovertsche Leij in het landgoed Gorp en Rovert. Het beekbegeleidend bos met moerasjes en vennetjes is broedgebied voor onder andere Bosuil, Wintertaling, Zwarte Specht, Goudvink, Vuurgoudhaantje, Wielewaal, Dodaars, Krakeend en Fluiter; een wel heel bijzondere soortencombinatie. Foto: Elly Rijken.

wikkeling door. Maïsakkers en grote hoeveelheden drijfmest zijn het gevolg. Het grondwater ondervindt hiervan de kwalijke gevolgen. En er zijn nog weinig tekenen die op een grondige verbetering van deze toestand wijzen.

Het gevolg is er naar. Hier en daar zijn in Noord-Brabant nog enkele beekmoerassen te vinden, die nog redelijk intact zijn, zoals De Brand bij Udenhout, de Moddervelden van de Nemelaer bij Haaren en het Wijboschbroek bij Veghel. Enkele beken zijn nog steeds niet gekanaliseerd zoals het Merkske bij Baarle-Nassau, de Roversche en Poppelsche Leij bij Goirle en het Spruitenstroompje en de Roodloop bij Hilvarenbeek.

Het beleid van de overheid

Wanneer er nog maar zó weinig over is van de natuurlijke rijkdommen van weleer, ligt het voor de hand dat de overheid alles in het werk stelt om deze restanten veilig te stellen. Door de rijksoverheid zijn hierover duidelijke uitspraken gedaan. In het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud, waarin de desbetreffende ministers het door hen gewenste beleid formuleren, lezen wij dat *'de instandhouding van de nog resterende in biologisch en/of geomorfologisch opzicht waardevolle beekdalen en beken van essentiële betekenis wordt geacht'* (bladzijde 15). Over de uitwerking zegt men op bladzijde 16 *'Bij beslissingen omtrent de noodzaak van ruimtelijke in-*

grepen waarvoor het rijk (mede)verantwoordelijkheid draagt... zal een zwaar gewicht worden toegekend aan het behoud van deze (dat is onder andere van de beken) waarden en kenmerken'. Tevens wordt gesteld, dat provincies een en ander dienen te verwerken in het streekplan en dat het instrumentarium van de Relatienota moet worden toegepast. Aan duidelijkheid laat dit niets te wensen over. De genoemde beekdalen dienen volgens het rijksbeleid te worden beschermd. Hoe pakt dit nu in de provincie Noord-Brabant uit? Dat is in de meeste gevallen niet zo best. Men krijgt dan veel eerder het gevoel, dat de provincie en de gemeenten hun best doen om aan de belangen van de agrarische sector en het verkeer in de praktijk meer waarde toe te kennen dan aan het belang van de beken.

Enkele voorbeelden mogen dit verduidelijken.

In de twee streekplannen van Noord-Brabant vindt men nauwelijks iets terug van de plannen van het rijk. De provincie heeft zelfs een correspondentie met de ministeries gevoerd om zich de bedoelde bescherming van het lijf te houden. Bovendien pleit de provincie Noord-Brabant al jaren voor de aanleg van een autosnelweg tussen Eindhoven en Oss. Sterker, zij doet haar best door middel van een veldongefitenpolitiek zo'n weg er door te drukken (Kraal 1985). Deze weg, de A-50, gaat ten koste van zeventien natuurgebie-

Het beekdal van het Spruitenstroompje bij Hilvarenbeek. Broedgebied van Wintertaling, Watersnip, Steenuil, Roodborsttapuit, Geelgors en Grasmus.
De laatste jaren zijn hier veel houtwallen en solitaire bomen illegaal gekapt. Het hele beekdal wordt bedreigd door de op handen zijnde ruilverkaveling De Hilver.

Foto: Janny Friese.

De Wintertaling is onder andere nog broedvogel in het beekdal van het Spruitenstroompje bij Hilvarenbeek.
Foto: Henk Harmsen.

den, waaronder het beekdal van de Aa bij Veghel, het Dommeldal bij Son en het Wijboschbroek bij Veghel. Dat betekent dat hier zeventien gebieden van de waarde van Amelisweerd dreigen te verdwijnen voor de aanleg van één autoweg, die overigens volstrekt overbodig is. De reden dat Gedeputeerde Staten toch proberen zo'n weg er door te drukken, heeft alles te maken met de samenstelling van Provinciale Staten. Hier zijn de groepen die het verkeer en de agrarische sector proberen te verdedigen tegen het 'overdreven belang' van de natuurbescherming in de meerderheid.

Een zelfde opstelling ziet men bij de ruilverkavelingen, die in Noord-Brabant aan de gang zijn of op stapel staan. Bij ruilverkavelingen kan het al eerder genoemde instrumentarium van de Relatienota worden toegepast. Dit instrumentarium blijkt echter niet alleen in Noord-Brabant zeer slecht te voldoen (Van Dalen & Kruijtz 1985). Bij toepassing van de Relatienota is het mogelijk boeren vergoeding te geven als zij bepaalde maatregelen als vroeg maaien, veel kunstmest strooien en dergelijke achterwege laten. Maar het is een systeem op vrijwillige basis en mede daarom werkt het niet zo best. Daar komt nog bij, dat Gedeputeerde Staten een grote rol spelen bij het toepassen van de Relatienota. Als daar weinig politieke wil aanwezig is, wordt de Relatienota weinig toegepast. Ook de gemeenten spelen een belangrijke rol. Als er namelijk een goed bestemmingsplan in de beekdalen is, ont-

komt men er bijna niet aan, de Relatienota toe te passen. Maar heel veel gemeenten hebben helemaal geen gedetailleerd bestemmingsplan, zoals ze dat al in 1970 op basis van de Wet Ruimtelijke Ordening zouden moeten hebben.

Zo is er voor het beekdal van de Poppelsche Leij in de gemeente Goirle geen gedetailleerd bestemmingsplan. Het beekdal van de Poppelsche Leij wordt in het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud duidelijk genoemd als een beekdal, waarvan de bescherming van essentiële betekenis is. Maar door het ontbreken van een gedetailleerd bestemmingsplan, kon bijna het hele beekdal door de boeren op de schop worden genomen. Nu er een ruilverkaveling komt, wordt de mogelijkheid om de Relatienota in dat beekdal toe te passen in hoge mate gefrustreerd door deze actuele aantasting van het beekdal. Gedeputeerde Staten gebruiken deze actuele aantasting als argument om toepassing van de Relatienota als een probleem te omschrijven. In dit soort situaties spelen de boerenbelangen in de gemeente de bal feilloos toe aan de zelfde belangen in Provinciale en Gedeputeerde Staten. Bescherming van het beekdal heet dan problematisch.

Dit soort situaties doet zich op veel plaatsen voor in Noord-Brabant (Werkgroep voor Vogel- en Natuurbescherming Midden-Brabant, 1981). Ruilverkavelingen in Baarle-Nassau en Hilvarenbeek kunnen wij met de grootste zorg tegemoet zien. Het feit dat de natuurbescherming sinds de laatste kabinetsformatie

De Nachtegaal laat zich nog beluisteren in het beekdal van het Merkske, ten zuiden van Baarle-Nassau.
Foto: Piet Munsterman.

onder het ministerie van Landbouw en Visserij is ondergebracht, doet het geheel geen goed. In dit ministerie blijken landbouwbelangen gemakkelijker boven te drijven dan natuurbelangen. De gevolgen zijn er naar.

Veilig stellen van gebieden

Ondanks alle bestuurlijke perikelen, dienen de belangrijkste beekdalen veilig te worden gesteld. Van groot belang zijn in ieder geval het stroomdal van de Dommel, het Spruitenstroompje en de Roodloop bij Hilvarenbeek, het stelsel van de Poppelsche Leij en de Roversche Leij onder Tilburg, de bovenloop van de Donge onder Alphen en Baarle-Nassau en het hele stroomdal van de Mark met het Merkske en de Chaamse beken. In deze beekdalen vinden wij nog Wintertalingen, Watersnippen, Roodborsttapuiten, Geelgorzen, Grasmussen, Nachtegalen en Grutto's. Ook in botanisch opzicht zijn deze beekdalen van groot belang.

De mogelijkheden deze gebieden een goede bescherming te geven zijn in Noord-Brabant niet groot. Bij de komende ruilverkavelingen zullen harde noten worden gekraakt; maar de rol van Gedeputeerde Staten is groot en de macht van de ambtelijke natuurbescherming gering. Slechts het met grote spoed tot stand brengen van gedetailleerde bestemmings-

plannen lijkt een hanteerbare verdediging. Maar dan wordt het tijd dat de particuliere natuurbescherming de grootst mogelijke druk op de politieke besluitvorming legt om dit te realiseren.

Het aankopen van gebieden in beekdalen door de particuliere natuurbescherming is overigens zeer gewenst. Het lijkt mij toe dat hieraan hoge prioriteit dient te worden gegeven. De aankoop zou wellicht meer gericht kunnen worden op terreinen die planologisch moeilijk te beschermen zijn. Bovendien dient meer aandacht te worden besteed aan de vraag of de landbouw wel zo gediend is met overproductie die gepaard gaat met mestoverschotten, aantasting van bossen door ammoniak, waterstandverlaging en dergelijke. Het is de individuele boer nauwelijks kwalijk te nemen, dat hij streeft naar een redelijk inkomen. De belangen van de standsorganisaties en van de banken, die kredieten aan boeren verstrekken, dienen door de politiek echter anders te worden afgewogen. De Brabantse beekdalen horen ook bij Brabant, en niet alleen de boerenorganisaties. De veiligstelling van de Brabantse beekdalen is echter alleen mogelijk bij een grotere maatschappelijke druk vanuit de natuurbescherming op de plaatsen waar de besluitvorming plaatsvindt.

■ J. van der Straaten, Hagelkruisplein 3, 5038 ME Tilburg.

LITTERATUUR:

Dalen, J. van & M. Kruijtzer (1985): Landinrichting dreigt voor Noord-Drenthe. *Natuur en Milieu* 1985/2 : 4-8.
Kraal, H. (1985): Provincie Brabant kiest voor nog meer asfalt. *Vogelvrije Fietser* april/mei 1985 : 10-12.
Straaten, J. van der & P. von Meijenfildt (1983): *Beken in Brabant*. Tilburg.
Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud (1981): Kamerstuk 16820. Zitting 1980-1981, Den Haag.
Werkgroep voor Vogel- en Natuurbescherming Midden-Brabant (1981): *Broedvogels van de Mortelen 1977-78*. Tilburg.